

Araz Səlimxan oğlu Bədəlov

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)

magistrant

araz.badalov36@gmail.com

KREDİT ANLAYIŞI VƏ ƏHALİNİN KREDİTLƏŞMƏSİNİN İQTİSADİYYATDA ROLU

Xülasə

İstehlak kreditləri günümüzdə ən aktual olan kreditin təzahür formalarından biridir. Bəzi hallarda istehlak kreditləri ilə bank kreditləri anlayışları eyniləşdirilir və yaxud da qarışdırılır. Lakin bu iki anlayış arasında kəskin fərqlər mövcuddur. Belə ki, istehlak kreditləri əhalinin ayrı-ayrı təbəqələrinin, fiziki və hüquqi şəxslərin zəruri ehtiyaclarını ödəmək məqsədilə verilən kredit növüdür. Bu forma istər pul formasında, istərsə də hər hansısa bir əmtəənin satın alınmasında iştirak edə bilər. Bu səbəbdən də istehlak kreditlərinin subyekti kimi yalnız banklar deyil, eyni zamanda da bank olmayan kredit təşkilatları və alış-veriş əməliyyatlarını həyata keçirən hüquqi şəxslər də çıxış edə bilər.

Açar sözlər: əhalinin kreditləşməsi, kredit əməliyyatları, kreditin funksiyaları, iqtisadiyyat, istehlak kreditləri

Araz Salimchan Badalov

The concept of credit and the role of crediting in the economy

Abstract

Consumer loans are one of the most relevant forms of credit today. In some cases, the concepts of consumer loans and bank loans are equated or confused. However, there are sharp differences between these two concepts. Thus, consumer loans are a type of credit provided to meet the needs of certain segments of the population, individuals and legal entities. This form can be used in the form of money or in the purchase of any commodity. For this reason, not only banks, but also non-bank credit organizations and legal entities engaged in purchasing operations can act as subjects of consumer loans.

Key words: population lending, credit operations, credit functions, economy, consumer loans

Giriş

“Kredit” anlayışı latın sözü olana graditum-gradere sözlərindən əmələ gəlib, hərfi mənası etimad etmə və ya inanma deməkdir. Məhz kredit ifadəsinin mahiyyəti də onun sırf ifadə etdiyi anlamla əlaqəlidir. Belə ki, kredit pul vəsaitlərinin müəyyən faiz qarşılığında bir şəxsdən digərinə etibar olunmasıdır. Başqa sözlə ifadə etsək, kredit pulun müəyyən faiz qarşılığında gələcək dövrlərdə ödənməsi və etimad prinsipləri üzərində qurulmasını təmin edən tədiyyə formasıdır. Burada önəmli olan kredit alanın aldığı krediti ödəmək arzusu ilə yanaşı, həmçinin də götürmüş olduğu kreditin dəyərində və yaxud da bu dəyərdən daha yüksək məbləğdə təminatının olmasıdır. Dediklərimizdən belə nəticə çıxara bilərik ki, kredit etimad əsasında qurulan və müəyyən bir təminata əsaslanan əməliyyatdır. Kredit cari dövr ərzində əldəki pul vasitəsilə gələcək dövrlərdə ələ keçəcək pulun mübadilə formasıdır.

Kredit əməliyyatlarının iki tərəfi- krediti verən və alan tərəfləri olur. Kredit verən ödəmə vədi alaraq pul verən tərəf, kredit alan isə aldığı krediti ödəyəcəyinə vəd verən tərəfdir.

Kredit müxtəlif formalarda reallaşdırıla bilər. Lakin, baza forması olaraq kredit pul, mal-əmtəə və qarışıq formalarda təzahür edir.

Suda kapitalının və yaxud da borca verilmiş pul vəsaitlərinin hərəkəti kredit formasında təcəssüm olunur. Daha dəqiq desək, kredit dedikdə, borcalanla borcverən arasında müəyyən məbləğdə pul vəsaitlərinin müəyyən faiz müqabilində geri qaytarılmasını təmin edən müqavilə formasıdır.

Kreditin mahiyyəti bu anlayışın ifadə etdiyi hərfi mənə ilə çox uyğundur. Belə ki, kredit latın dilindən tərcümədə etimad etmə, inanma mənalarını verir. Başqa sözlə desək, kredit inam əsasında pul

vəsaitinin bir nəfərdən çıxaraq digərinə hərəkət etməsi prosesidir. Lakin burada diqqət edilməsi lazım olan əsas nüans kreditin müəyyən faiz müqabilində və qaytarılmaq şərtlə verilməsidir. Kredit həm pul formasında, həm də hansısa əmtəənin ödəniş vasitəsi kimi çıxış edə bilər. İstənilən halda kredit satın alınmış məhsulun dəyərinin dərhal ödənməsini deyil, onun müəyyən müddət ərzində hissə-hissə ödənməsini təmin edir.

Metod

İlk olaraq tədqiqat predmetinin nəzəri əsasları öyrənilmişdir. Bu mərhələdə kommersiya banklarının kredit əməliyyatlarının nəzəri-metodoloji məsələlərinin tədqiqinə yanaşmalar nəzəri baxımdan təhlil edilmişdir ki, bu da tədqiqatın məqsədlərinin həyata keçirilməsində açar rolunu oynayır. Burada sistemləşdirmə, qruplaşdırma, müqayisə etmə metodlarından istifadə edilmişdir.

Məqalənin yazılmasında analiz və sintez, eyni zamanda da induksiya və deduksiya, müqayilə təhlil, eksperiment, modelləşdirmə, sistemli yanaşma və qrafik metodlarından istifadə olunmuşdur. Belə ki, analiz metodu kimi mövzu tam şəkildə götürülmüş və daha sonra hissələrə bölünərək ayrı-ayrılıqda təhlil olunmuşdur. Daha sonra isə sintez metodu vasitəsilə bu hissələr iqtisadi sistemdə birləşdirilmişdir. İnduksiya metodu vasitəsilə məqalənin mövzusu haqqında iqtisadi faktlar toplanmış, sistemləşdirilmiş və araşdırılmışdır. Sonra isə deduksiya metodu vasitəsilə isə həmin toplanmış faktlar əsasında nəzəri nəticələr, ümumi prinsiplər, başqa sözlə desək, əməli fəaliyyət üçün lazım olan zəruri tövsiyələr müəyyən edilmişdir.

Kreditin mahiyyəti bu anlayışın ifadə etdiyi hərfi məna ilə çox uyğundur. Belə ki, kredit latın dilindən tərcümədə etimad etmə, inanma mənalарını verir. Başqa sözlə desək, kredit inam əsasında pul vəsaitinin bir nəfərdən çıxaraq digərinə hərəkət etməsi prosesidir. Lakin burada diqqət edilməsi lazım olan əsas nüans kreditin müəyyən faiz müqabilində və qaytarılmaq şərtlə verilməsidir. Kredit həm pul formasında, həm də hansısa əmtəənin ödəniş vasitəsi kimi çıxış edə bilər. İstənilən halda kredit satın alınmış məhsulun dəyərinin dərhal ödənməsini deyil, onun müəyyən müddət ərzində hissə-hissə ödənməsini təmin edir (Cavadov A.M., 2012, s. 25).

Kredit əməliyyatlarının iki tərəfi - krediti verən və alan tərəfləri olur. Kredit verən ödəmə vədi olaraq pul verən tərəf, kredit alan isə aldığı krediti ödəyəcəyinə vəd verən tərəfdir (Bağırov M.M., 2014, s. 107).

Kredit müxtəlif formalarda reallaşdırıla bilər. Lakin, baza forması olaraq kredit pul, mal-əmtəə və qarışıq formalarda təzahür edir. Qeyd olunanlarla yanaşı kredit kredit alanın kimliyindən asılı olaraq aşağıdakı sxemdə verilmiş formalarda da təzahür edə bilər.

Ssuda kapitalının və yaxud da borca verilmiş pul vəsaitlərinin hərəkəti kredit formasında təcəssüm olunur. Daha dəqiq desək, kredit dedikdə, borcalanla borcverən arasında müəyyən məbləğdə pul vəsaitlərinin müəyyən faiz müqabilində geri qaytarılmasını təmin edən müqavilə formasıdır.

Kreditin mahiyyətinin izah olunması onun əsas vəzifələrini, funksiya və prinsiplərini araşdırmadan mümkün deyildir. İqtisadi kateqoriya kimi kredit pul vəsaitlərinin hərəkətini təmin etdiyindən, mühim iqtisadi məqsəd və vəzifələri də özündə əks etdirir. Kreditin mahiyyəti onun həyata keçirdiyi vəzifələrlə dərinlən təhlil oluna bilər.

Əhalinin ayrı-ayrı təbəqələrinin, eləcə də sahibkarların kreditlə təmin olunması onların ehtiyaclarını qarşılamaqla bərabər eyni zamanda da iqtisadi inkişafın sürətlənməsinə şərait yaradır (Панова Г.С., 2018, с. 107). Belə ki, əhalinin zəruri istehlak məhsulları ilə təmin olunması məqsədilə aldığı kreditlər digər sahibkarları da stimullaşdırır. Məsələn, əhalinin hər hansısa bir təbəqəsinin mebel avadanlıqlarına zəruri tələbatı var, lakin həmin məhsulu almaq üçün tələb olunan pul vəsaitlərinə sahib deyil. Belə olan halda həmin şəxs ona lazım olan əmtəəni almaq üçün banka müraciət edərək kredit götürür. Bank isə öz növbəsində həmin krediti ya pul formasında, ya da əmtəə formasında təqdim edir. Hər iki halda əhali kreditləşir və ona lazım olan əmtəəni realizə edir. Nəticədə mebel istehsalçısının istehsal etdiyi məhsul asanlıqla realizə olunur və sahibkar mənfəət əldə edir. Sahibkar əldə etdiyi mənfəətlə öz fəaliyyətini inkişaf etdirir və onu şaxələndirir bilər. Belə olan hallarda isə istehsalın yeni formalarının yaranması üçün də real şərait formalaşmış olur. Deməli onda əhalinin ayrı-ayrı təbəqələrinin kreditləşməsi son nəticədə iqtisadi inkişafa öz müsbət təsirini vermiş olur.

Kreditin əsas formalarından biri sayılan kommersiya kreditləri iqtisadi inkişafa sürətli təsir göstərmək potensialına malikdir. Belə ki, kommersiya kreditlərinin həyata keçirilməsində başlıca məqsəd əmtəələrin asanlıqla realizə olunma sürətini artırmaqdır. Sahibkarlar arasında həyata keçirilən kommersiya krediti veksəl şəklində bağlanmaqla əmtəənin asanlıqla satışını təmin etmiş olur (Гринспэн А., 2014, c. 109).

Kredit əməliyyatlarının həyata keçirilməsi iqtisadi münasibətlərin formalaşmasını da zəruri edir. Belə ki, kredit borcalan və borcverən arasında münasibətləri tənzimləməklə, pul kapitalının borc kapitalına çevrilməsini sürətləndirir. Belə olan halda isə borcalan götürdüyü kreditdən elə istifadə etməlidir ki, həmin borc kapitalı ona daha çox mənfəət qazandırsın. Çünki qazanılmış mənfəətin borcalanla kreditor arasında bölüşdürülür. Başqa sözlə desək, borcalan kreditə götürdüyü vəsaitdən elə istifadə etməlidir ki, əldə etdiyi mənfəətlə götürdüyü kreditlə üzrə faizləri də ödəyə bilsin və öz şəxsi mənfəətini də formalaşdırmaq iqtidarında olsun.

Kreditlərin əsaslandırılmış sərhədlərinin müəyyən olunması və bu sərhədlərə riayət olunması həm bütövlükdə iqtisadiyyat üçün, həmçinin də kredit əlaqələrinin iştirakçıları üçün mühim əhəmiyyət kəsb edir. Kreditlərin sərhədlərinin müəyyən olunması dedikdə, lazım olan həcmdə kreditlərin ayrılması prosesi başa düşülür. Başqa sözlə desək, tələb olunan həcmdə kreditlərin verilməsi iqtisadi inkişafa müsbət təsir göstərə bilər. Bir çox hallarda isə kredit sərhədlərinin düz müəyyən olunmaması son nəticədə artıq həcmdə kreditin verilməsi ilə nəticələnir ki, bu da əlavə xərclərin yaranmasına səbəb olur. Əlavə yaranmış xərclər isə istehsal proseslərinin səmərəliliyinin qarşısını alır. Məhz bu səbəbdən də kredit sərhədlərinin düzgün müəyyən olunması son nəticədə iqtisadi inkişafa özünün müsbət təsirini bəxş etmiş olur.

Kredit sərhədlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsi hər şeydən əvvəl onu geri almaq prosesinin sadələşdirilməsi baxımından da mühim əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, tələb olunan həcmdən az miqdarda kreditin ayrılması borcalanın sürətli inkişafına əngəl yarada bilər və son nəticədə kreditin ödənilməsində müəyyən problemlər yarana bilər. Eyni zamanda da tələb olunan həcmdən artıq vəsaitin kredit şəklində verilməsi borcalanın faizlə əlavə yüklənməsinə səbəb ola bilər ki, bu da son nəticədə alınmış kreditlərin geri ödənişlərində müəyyən qədər problemlər yarada bilər. Odur ki, kredit sərhədlərinin düzgün müəyyən olunması verilmiş kreditlərin borcalan tərəfindən vaxtında ödənməsini də təmin etmiş olur (Панова Г.С., c. 211).

Yüksək kapital ehtiyatlarına malik ölkələrdə istehsal prosesinin kapitallaşdırılması və sürətləndirilməsi beynəlxalq kreditin əsas müsbət rolu kimi çıxış edir. Bu yolla istehsalın fasiləsizliyi təmin edilmiş olur. Eyni zamanda beynəlxalq kredit istehsal prosesinin halqaları arasında sıx əlaqə yaradır. Beynəlxalq kredit istehsalın beynəlmilləşməsi, mübadilə prosesinin genişlənməsi, əməyin beynəlxalq bölgüsünün həyata keçirilməsi və bununla da vahid dünya bazarının formalaşmasında mühüm rola malikdir. Digər tərəfdən, beynəlxalq kredit vəsaitləri hökumətin üzərinə düşən funksiyaların icrası zamanı meydana çıxan maliyyə boşluqlarını aradan qaldırır. Bura dövlət büdcəsinin ehtiyaclarının ödənməsi məqsədi ilə cəlb edilən xarici kreditlər aiddir. Bu kreditlərə aşağı inkişaf səviyyəsinə malik ölkələrdə daha çox ehtiyac yaranır. Həmçinin beynəlxalq kredit tədiyyə balansında əmələ gələn kəsirin aradan qaldırılmasına xidmət edir. Bu dövlətin pul-kredit siyasətinə xidmət etməklə yanaşı beynəlxalq ticarətin normal inkişafına şərait yaradır. Beynəlxalq kredit münasibətləri məhsulların dünya bazarında reallaşmasını sürətləndirir. Belə ki, müasir şəraitdə idxalxrac əməliyyatlarının böyük hissəsi kredit münasibətləri əsasında həyata keçirilir. Beynəlxalq kreditin müsbət cəhətləri ilə yanaşı mənfəəti təsirləri də mövcuddur. Bu baxımdan onun iqtisadiyyatda dərin disporsiyalara gətirib çıxarmasını göstərmək olar. Belə ki, ölkə iqtisadiyyatının daha güclü, yəni, yüksək imkanlara, gəlirə malik sahələri beynəlxalq kredit vasitəsilə gücləndiyi halda, digər sahələr inkişafdan geri qalmış olur. Məs., bu gün daha çox ölkəmizin neft sektoru kreditləşdirilir. Buna əsas səbəb isə daha çox gəlir, risklərin az, dünya bazarında neft məhsullarına daha çox tələbin olmasıdır. Həmçinin iqtisadiyyatın zəif sahələrinin beynəlxalq kredit bazarına çıxışı mümkünsüzdür. Bu halların qarşısını almaq üçün beynəlxalq kredit sərhədlərinin gözlənilməsi çox vacibdir. Beynəlxalq kredit sərhədləri ölkənin xarici borc vəsaitinə olan borcun həcmindən, kreditin müddətindən, faiz dərəcələrindən və s.

asıdır. Bu obyektiv sərhədin pozulması ölkədə dərin xarici borc böhranına yol açmış olur (Чечеткина Т., 2012, с. 91).

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsasən deyə bilərik ki, belə ölkələrdə əhaliyə verilən kreditlər içərisində ən yüksək payı istehlak və ipoteka kreditləri təşkil edir. Qeyd olunan iki kredit növündən isə istehlak kreditləri daha səmərəli kredit növü hesab olunur. İstehlak kreditləri vasitəsilə banklar daha asanlıqla gəlir əldə edirlər. Çünki bu növ kreditlərin həcmi kiçik olduğundan həmin kreditlərin geri ödənilmə prosesində də çətinliklər yaşanmır və bank daha asanlıqla mənfəət əldə etmiş olur. Bu səbəbdən də bankların əksəriyyəti istehlak kreditlərini verməkdə maraqlıdır.

Əhalinin kreditləşməsi prosesi özü ilə mənfəət gətirdiyi qədər də risk də gətirir. Əhalinin kreditləşməsi prosesində yaranan hər bir risk müxtəlif təsirlər əsasında yaranır. Həmin təsirlərə aşağıdakıları misal çəkə bilərik:

1. Gözlənilmədən baş verə biləcək təbii fəlakətlər. Məsələn, sahibkar öz biznesini inkişaf etdirmək baxımından biznes krediti götürmüş, lakin onun biznesinin yerləşdiyi ərazidə zəlzələ, daşqın və digər bu kimi təbii fəlakətlər baş vermiş və bunun nəticəsində sahibkar bütün əmlakını itirmişdir. Belə olan halda həmin sahibkara verilmiş kredit də risk altındadır;

2. Borcalan müəssisənin istehsal etdiyi məhsula tələbatın azalması. Belə olan halda həmin müəssisə istehsal etdiyi məhsulu tam həcmdə realizə edə bilməyəcək və nəticədə rentabellilik çox aşağı düşərək alınmış kreditin ödənilməsində ciddi problemlər yaradacaqdır;

3. Borcalan müəssisənin müəyyən müddətdən sonra bazarda rəqabət mübarizəsindən kənarda qalması;

4. İqtisadi proseslərin borcalan müəssisənin fəaliyyətinə neqativ təsirləri;

5. Borcalan müəssisələrin maliyyə siyasətində baş vermiş səhvlər.

Qeyd olunan bu amillər kreditləri risk altına alan əsas amillər hesab olunur. Bu səbəbdən də sahibkarlara təqdim olunan kreditlər, eləcə də bu kreditlərin sərhədləri əhatəli şəkildə araşdırılmalı, baş verə biləcək bütün risklər təhlil olunmalı, biznes subyektinin yerləşdiyi coğrafi ərazinin seysmoloji vəziyyəti təhlil olunmalı, eləcə də müəssisənin son 10 il ərzində maliyyə vəziyyəti araşdırılmalı, vergi ödəyicisi kimi ödədiyi vergilərin həcmi təhlil olunmalıdır.

Kommersiya kreditinin ən mühim xüsusiyyəti onunla ifadə olunur ki, bu kredit forması satışın sürətləndirilməsini təmin etməklə istehsal olunmuş məhsulun istehsalçıdan istehlakçıya asan keçidinə şərait yaradır. Burada mal satıcısının əsas məqsədi istehsal etdiyi və ya aldığı məhsulu daha tez müddətə reallaşdırması, alıcı subyektin əsas məqsədi isə tələb olunan məhsulu ilkin ödəniş etmədən əldə etməsidir. Şübhəsiz ki, təsərrüfat krediti ilə alınmış məhsulun dəyəri nağdsız və müddətli formada ödəniləcəyi üçün möhlət haqqı da məhsulun qiymətinə əlavə olunur və bu məbləğ bank faizləri ilə müqayisədə kifayət qədər azdır.

Kommersiya krediti ödənmə formasına görə də üç əsas növə bölünür (Məmmədov Z.F., 2017, s. 107):

- Tarixi təsbit edilmiş
- Konsiqnasiya (hissə-hissə ödəmək)
- Açıq hesabla kreditləşmə

Tarixi təsbit edilmiş qaydada ödənişdə alıcı müəssisə aldığı məhsulun tam dəyərini hansı tarixdə ödəcəyinə dair sadə veksəl təqdim edir və ya satıcı müəssisə satdığı məhsulun tam dəyərinin hansı tarixdə ödənilməsinə dair alıcı müəssisəyə tratta təqdim edir. Başqa sözlə desək, tərəflərin razılığı əsasında məhsulun tam dəyərinin konkret bir tarixdə ödənilməsinə nəzərdə tutan müqavilə formasından istifadə olunur.

Konsiqnasiya qaydasında isə satıcı müəssisə satmış olduğu məhsulun dəyərini müxtəlif hissələrə bərabər bölərək alıcı müəssisədən ödənməsini tələb edir. Belə olduğu halda isə hər bir ödəmə tarixində alıcı müəssisə ödəmə öhdəliyini sübut edən veksəl təqdim etməlidir.

Nəticə

Kreditlərin əsaslandırılmış sərhədlərinin müəyyən olunması və bu sərhədlərə riayət olunması həm bütövlükdə iqtisadiyyat üçün, həmçinin də kredit əlaqələrinin iştirakçıları üçün mühim əhəmiyyət kəsb edir. Kreditlərin sərhədlərinin müəyyən olunması dedikdə, lazım olan həcmdə kreditlərin ayrılması

prosesi başa düşülür. Başqa sözlə desək, tələb olunan həcmdə kreditlərin verilməsi iqtisadi inkişafa müsbət təsir göstərə bilər. Bir çox hallarda isə kredit sərhədlərinin düz müəyyən olunmaması son nəticədə artıq həcmdə kreditin verilməsi ilə nəticələnir ki, bu da əlavə xərclərin yaranmasına səbəb olur. Əlavə yaranmış xərclər isə istehsal proseslərinin səmərəliliyinin qarşısını alır. Məhz bu səbəbdən də kredit sərhədlərinin düzgün müəyyən olunması son nəticədə iqtisadi inkişafa özünün müsbət təsirini bəxş etmiş olur.

Ədəbiyyat

1. Abbasov Ə., Həmişəyeva Ş., Məmmədov Z., Rzayev R. Bank işi ilə elektron bankçılıq. Bakı - 2003. 440 s.
2. Abdullayev Ş.Ə., Əsgərova R.V. "Bank işi" Dərslik. 2017, 512 s.
3. Bağirov M.M. "Banklar və bank əməliyyatları" Dərslik. 2014, 470 s.
4. Bəşirov R.A. "Bank işi" Dərslik. 2017, 340 s.
5. Cavadov A.M., Kommersiya bankları məhsul və xidmətlərinə qiymət-qoyma. Bakı 2012, 542 s.
6. Əliyev M.F. Bankların inkişaf istiqamətləri. Monoqrafiya. Bakı, "Şərq-Qərb" Nəşriyyat evi, 2014, 120 səh.
7. Əliyev M.F., Bank məhsullarının inkişaf strategiyası. 2016, 378 s.
8. Əliyev M.F., Bank məhsullarının inkişaf strategiyası. İqtisadiyyat və audit jurnalı, 2013-cü il, №8., 104 s.
9. Əliyev M.F., Bank islahatları ilə vahid reyting sistemi ilə qiymətləndirmə. Ekspert jurnalı, 2016-ci il, №3-4., 114 s.
10. Məmmədov Z.F. Bank fəaliyyətinin əsasları. (Elmi-nəzəri və praktiki məlumat kitabı). Bakı, Azər nəşr. 2017. səh. 480.
11. Panova GS, Credit policy of commercial banks. M. 2018, 412 c.
12. Trechtenberg IA, Credit money system of capitalism after the Second World War. M. 2016, 756 c.
13. Chechetkina T. Small commercial banks: problems, perspectives / T.Chechetkina, V.Petushkov //Economist. -2012. -N 8. -C. 89-93.
14. Shalamov GA "Small" problems of the provincial bank in the mirror of the big economy // Society and economics. -2014. - N 9-10. - C. 100- 105.
15. Shvetsov Yu.G. Capital of the bank: its availability and function / Yu.G.Shvetsov, V.G.Koreshkov // Money and credit. - 2014. - N 6. - C. 34-36.

Rəyçi: iqtisad e.d. E.Sadıqov

Göndərilib: 19.02.2022

Qəbul edilib: 18.03.2022